

A KLASSZICIZMUS ÁRNYÉKÁBAN S A ROMANTIKA ELŐTT

(A magyarországi szentimentalizmus néhány kérdése)

A magyarországi szentimentalizmus sorsát és hatását, fejlődését és irányait, történetének problémáit irodalmunkban Kölcsey fejtegette először; s a legnagyobb körültekintéssel. A *Nemzeti hagyományokban* — Ányos költészetének ürügyén — a *magyar karakteri szentimentalizmus* sorsára derít fényt: „kedvezőbbben fogadó nemzet s szerencsésb körülmények kívántattak volna még, hogy e bimbókból a szem, szívet, és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.”

Tulajdonképpen Kölcsey óta adottnak vehető a magyar szentimentalizmus két kulcsproblémája: a szentimentalizmus létrejöttének feltételei és körülményei, valamint áthajlása a romantikába. Azt Kölcsey nem vizsgálhatta, hogy az első problémakör a szentimentalizmusnak a klasszicizmussal összefonódott kapcsolatára deríthet fényt; ő csak a másodikat vette alaposabban szemügyre: a szentimentalizmusnak a romantikához közeledését.

Ha most figyelmen kívül hagyjuk — elméletének szellemtörténeti konstrukciója miatt — Szerb Antal *Magyar preromantika* c. tanulmányát, s csak az utolsó másfél évtized ama tanulmányait vesszük szemügyre, amelyek a szentimentalizmussal (vagy azzal is) foglalkoztak, — pontosan kivethető: nem egyéni szeszély, nem szubjektív szándék és törekvés, hanem a történelmi és irodalmi körülmények, a ténylegesen végbement folyamatok kényszerítik a kutatókat arra, hogy kutatási területeiknek, nézőpontjaiknak stb. megfelelően a felvilágosodáshoz, s ennek következtében a klasszikához vagy a romantikához kössék a szentimentalizmus lényegét, az előbbinek szoroson vett „kortársaként” vagy az utóbbi *előkészítőjének* fogják fel.¹

Ez a vissza-, illetve előrekötés éppúgy figyelmeztet a szentimentalizmus irodalom- és stílustörténeti helyére, miként „az a jelentőség, melyet pl. Kölcsey tulajdonít Ányos Pálnak . . . eleve figyelmeztet a szentimentális költészet előkészítő fontosságára.”² Az európai és a hazai szentimentalizmus vizsgálatában a forrásvidék figyelvebevétele mellett nem mellőzhető a romantika kibontakozása sem.

Éppen ezért a kutatás ma még jórészt arra kényszerül, hogy a forradalom *előtti* és *utáni* szentimentalizmust tárgyalva — a klasszicizmushoz, illetve a romantikához kösse.

¹ WALDAPFEL JÓZSEF: (Magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1962³. és HORVÁTH KÁROLY: A klasszikából a romantikába. MTA I. OK XIX. köt. 1—4. sz. 231—266.) inkább azt sugalmazták, hogy a klasszicizmushoz kötik erősebb szálak, míg SÓTÉR ISTVÁN (A magyar romantika. 1954. MTA I. OK VI. köt. 1—2. sz. 199—255.), a romantika-vita résztvevői, valamint SZAUDER JÓZSEF legutóbbi tanulmányában (A magyar szentimentalizmus problémái. ItK 1963. 405—421.) erősebben közelítik a romantikához. (L. még: KOCZTUR GIZELLA: A magyar szentimentalizmus európai hátteréről. ItK 1964. 417—423.) — A szentimentalizmus és a romantika közötti szorosabb kapcsolatra utal — igaz: távolról és csak a legáltalánosabb vonatkozásban — HORVÁTH JÁNOS, aki a XVII. és XVIII. század irodalmát „a XIX. század fejlődéstörténeti előzményének” tekinti (Tanulmányok Bp. 1956. 94—142.).

² SÓTÉR ISTVÁN i. m. 205.

A terminológia

Arra már a romantika-vita ráirányította a figyelmet, hogy a szentimentalizmus történetét — külföldön és nálunk egyaránt — a francia forradalom kettéosztja, hogy a forradalom utáni szentimentális megnyilatkozások, noha a terminológia nem változott, mind erőteljesebben a romantikus érzést fejezték ki. Csak gondos és alapos, minden érdekelt mű aprólékos vizsgálata döntheti el: hol és mikor, mily mértékben jelentkezik a szentimentális terminológia úgy, mint a romantikus érzés kifejezése.

Legutóbb Szauder József — *A magyar szentimentalizmus problémái* c. — tanulmánya is tanúsította, hogy a terminológia egységéről korántsem lehet beszélni, következetességéről pedig éppenséggel nem. Nem pedig azért, mivel messzi eltávolodtunk már a XVIII. századtól — amikor Kőlcseynél felbukkan a *szentimentális* megjelölés, a korábbi *érzekennyel* szemben. A terminológiai egység hiánya szorosan összefügg a hosszan tartó szentimentális korszak hiányával is.

Ugyanakkor figyelembe kell venni olyan szempontot is, amely arra utal, hogy közös vonások mellett minden költőnek (már akkor: a XVIII. század végén is) megvolt a saját, egyéni, szentimentális eszközökkel kifejezett jellegzetessége. Ezen azt értem, hogy a legáltalánosabb és legelterjedtebb szentimentális költői jegy, az *érzékeny-érzékenység* mellett jelentős szerepet kap a Tavasz motívuma, a boldog gyermekkor emlékezete, a homályos bánat, titkos bú, elfojtódás, érzelmek árja, a magányosság, a tyrann törvények, a kert, az élet bölcs szemlélete, a nemesi élet védelme, az emlékezés idilli hangulata, az ifjúság-múlandóság (a „közelítő tél” motívuma), ideál és való, a „phantasta”, a rény, a bús messzeség, a természet rajongó szeretete stb. Mindez úgy jelentkezik, hogy versekbe ágyazottan azonnal felismerhető: ez Ányosra, amaz Daykára, másik Szentjóbira, vagy Berzsenyire, Kőlcseyre utal.

Az érzékenység jegyében bontakozott ki Ányos szentimentális költészete, amelyben az érzékenység többféle változata mutatja, hogy a korban sem választották el határozottan az egyes jelentésváltozatokat. Már a forradalom előtti korszakban kialakult a jellegzetes szentimentális szokincs, költői készlet, amely tovább élt a forradalom után is, s lassan már csak mint szinesítő elem épült be a romantika irodalmi alkotásaiba. A terminológiai zűrzavar meglehetősen korán kialakult tehát, s ez lényegében mindmáig él a köztudatban: a szentimentalizmus-érzelmesség-érzékenység-érzelgősség-elérzékenyedés következtelen használatával.

A korabeli szövegek többnyire *érzékenyről*, *érzékenységről* tanuskodnak, melyeket az idegen nyelvek — s ezek nyomán a fordítások — *szentimentálissal* jelölnek. Így tehát már eleve adott bizonyos terminológiai keveredés, zavar, hiszen a *szentimentális* egyszerre jelöli az *ézelmességet* és az *érzelgősséget*. Ugyanazzal a szóval — szentimentális — mondják, hogy *ézelmes ember*, de azt is, hogy *ézelgős könyv*, holott mindkettő más-más értelmű.³

De e keveredés ellenére is rátapintanak a szentimentális ember érzéseire, arra, hogy milyen érzékenyen s idegesen⁴ és azonnal válaszol a külvilág behatásaira. Ily módon a lelki folyamatoknak sajátos láncolatát alakítja-bontja ki, miközben a külvilág képét saját belső lelkivilágához igyekszik formálni. Az *én*, az erős szubjektív mozzanatok biztosítják, hogy a valóság és az egyén lelkivilágának kölcsönös kapcsolata, egymásra hatása többnyire eltolódik

³ A Czuczor—Fogarasi-féle Magyar Nyelvszótár — amely akkor látott napvilágot, amikor a romantikusok részéről éppen erős bírálat érte a szentimentalizmust — az *érzékenyt* többféle jelentésváltozatban magyarázza: „1. Általán, könnyen érző, ki vagy mi a benyomásokat hamar észreveszi, kire vagy mire a benyomások nagy hatással vannak; 2. különösen, finom, gyöngéd érző tehetséggel bíró; 3. kényes, ingerlékeny, legkisebb külső hatástól visszaíjedő, fájdalomra gerjedő; 4. átvitt értelemben szívre ható, keserves” (Magyar Nyelvszótár. II. köt. 543. hasáb).

⁴ D. D. Blagoj igen találóan jelöli így: *idegrezdülésével* illetve szó szerinti fordításban *idegesen rezgő lényével*. Isztorija ruszskoj literaturü XVIII. veka. Moszkva 1951. 279.

az utóbbi felé. Az erősen felfokozott én lelkivilágának prizmaín keresztül pillantjuk meg a környező valóságot, a tájat, a természetet, az emberek indulatait.

„A mindennapi tárgyoknak nagy befolyása van az ember karakterére” — írja Kisfaludy Sándor a *Napló és francia fogságomban*, jelezve a szentimentális ember és a valóság mindenkor fennálló kapcsolatát, e kapcsolat — némelykor könnyebben, máskor nehezebben kitapintható — jellemző vonásait.

Felvilágosodás és szentimentalizmus

Mivel a szentimentalizmus jellegzetesen felvilágosodáskori irodalmi áramlat — nem lehet elvitatni racionalista világgépét. Szauder József már korábban, igen találóan állapította meg, hogy „van szentimentális magatartás, van szentimentális ízlés, de a *forradalom előtti* szentimentalizmus lényegében nem hoz *döntően új világnézeti* állásfoglalást a felvilágosodás egészéhez képest.”⁵ A szentimentalizmus irracionális mozzanatairól nem lehet beszélni a forradalom előtt, ily módon szembefordítva a feudalizmus elleni érzelmi lázadást a felvilágosodás racionalizmusával. Mélyebbre hatoló vizsgálat nélkül is nyilvánvaló, hogy a szentimentális magatartás éppúgy szembefordul a feudális világnézettel, miként teljesen megveti azt a racionalizmus. Éppen arról van szó, hogy a kibontakozó polgári gondolkodás számára egy új világ életeszményének távlatait nyitotta meg a racionalizmus. Az általános megfogalmazás teljességgel meghalványítja a szentimentalizmus markánsabb vonásait, amelyek alapján határozottan el kell különítenünk a későbbi, a forradalom *utáni* irracionális tendenciáktól, de el a nemesi szentimentalizmus, többeknél megtalálható, retrográd vonásaitól is. Nem lehet a szentimentalizmus szenvedélyektől fűtött, lázongó indulatainak értékét a nemesi szentimentalizmushoz közelítve — csökkenteni.

Ebben a vonatkozásban lehet arról szólni, hogy a „szentimentalizmus nem forradalmi világnézet”. Valóban: nem az — ha a nyílt, aktív politikai cselekvés forradalmi tetteihez mérjük. Igaz, hogy „az egyén érzelmi életére áthelyezett súlypont szűkíti is a felvilágosodás eszméinek érvényesítését”, ámde „lehetetlen volna szentimentálisan küzdeni az emberi személyiség minden irányú szabad kifejtéséért, felszabadításáért, ha a felvilágosodás racionalizmusa nem tárt volna a világ elé profán erkölcsi életeszményt.”⁶

A cselekvéstől megfosztott ember lázongó és tettekre hiába sóvárgó indulatait közvetíti a szentimentalizmus. Sajátos módon fejezi ki a feudalizmus világnézetével szemben érzett ellen-szenvét. Sajátos módon: nemcsak azért, mert nem aktív módon cselekszik, hanem elsősorban azért, mivel kételyek támadnak a szentimentálissá vált emberben aziránt: vajon végre tudja-e hajtani, meg tudja-e valósítani a ráció, az ész-kultusz azt a programot, amelyet hirdetett? Ennek a kételynek, majd csalódásnak ad kritikailag kifejezést a szentimentalizmus.⁷ Különösen ott, ahol a korlátok tudatosítására a társadalmi kérdések és a nemzeti szabadság problémáinak kusza összefonódása nagyobb impulzust adott, mint másutt. A kritikai magatartás eredményezi a szentimentális befelé fordulást és a természetbe menekülést, s eredményezi az egyéniség szerepének túlzott hangsúlyozását és előtérbe állítását.

A felvilágosodás haragos feudalizmusellenessége a *ráció jegyében* megadta az első nagy és döntő lökést a meglevő „ezeréves” világnézet felszámolására, s a figyelmet az emberi gondolkodás és szellem autonómiájára irányította. De arra már nem futotta erejéből, hogy a kitűzött programot valóra is váltsa. Nem tudott érvényt szerezni az új erkölcsű élet eszményének, noha a racionalizmus nyitotta meg ez életeszmény távlatait.

Rádöbentek: a ráció-ígérte társadalom nem tette szabaddá az embert, a forradalom pedig majd azt is bebizonyítja, hogy az egyenlőséget sem válthatta valóra.

⁵ MTA I. OK VIII. köt. 1—4. sz. 339.

⁶ Uo.

⁷ LUKÁCS GYÖRGY: Az ész trónfosztása. Bp. 1954. 77., 78. és 80—81.

Az elégtelenség *érzelmileg* jutott kifejezésre és egy időben legalább két forrásból táplálkozott: egyrészt elégedetlen az olyan politikai és erkölcsi normákat megállapító uralommal, amely minden merész, új és nagyszabású gondolatot s érzelmet elfojt; másrészt elégedetlen a felvilágosodás racionalista harcának eredményeivel, és nyugtalan, amikor annak célkitűzéseit nem látja a *kívánt módon* megvalósulni a társadalomban.

A szentimentális ember olyan erkölcsi normák megvalósítását óhajtja, olyan életlehetőségekre vágyóik, amelyeket a ráció már előbb feltárt előtte. Ennek megfelelően: szentimentálissá az az ember válhatott, akit korábban áthatott a racionalista világnézet és éppen amiatt támadt benne elégedetlenség (mely mindenkor érzelmi magatartásban jutott, mert csak így juthatott kifejezésre), hogy a kívánt új (polgári) világ nem tudott kibontakozni.

Ezért úgy véljük, hogy némiképp nehezíti a szentimentalizmus izlés- és irodalomtörténeti elhelyezését, ha azt sugalmazzuk, mintha a felvilágosodás és a szentimentalizmus nem egy töről fakadnának. A szentimentalizmus, amelynek nagyszerű alkotásai az európai irodalom nem csekély értékeit adták, a felvilágosodás racionalizmusa nélkül sohasem bontakozhatott volna ki; nagyhírű és nagyhatású alkotásai sohasem jöhettek volna létre. A korabeli európai irodalom olyan nagy alkotásait kellene nélkülöznünk, mint Rousseau *Új Heloïse-a*, Goethe *Wertherje*, vagy az orosz szentimentalizmus remekművei.

*

A magyarországi szentimentalizmus vizsgálata arra az eredményre jut, hogy amíg Európában a XVIII. század végén a szentimentalizmus meglehetősen egységes — természetesen ott sem egyeduralgoló — izlés- és stílusáramlatként jelentkezett — nálunk a történelmi helyzetnek, a társadalmi haladásnak és a nemzeti harcnak megfelelően sohasem alkotott összefüggő, korszakokon áthaladó folyamatot.

Időnként, s legfeljebb csak egy-egy mű erejeig váltak nálunk szentimentálissá az írók, de egyetlen esetben sem beszélhetünk oly erős hatású és tartottá vált szentimentális korszakról, minő Richardsoné, Youngé, Rousseau-é, vagy esetleg Goethéé volt. Bessenyei egyes műveiben találunk bizonyos szentimentális vonásokat, Kazinczy az új stílus, a „kedves negligée” meghonosításáért fordult a szentimentális széppróza felé. Szentjóni életének utolsó szakaszában vált szentimentálissá, Batsányi börtönverseinek némelyikében találunk szentimentális vonásokat, vagy az erősen racionalista Kármán írt szentimentális regényt, jószerént Csokonai sem mondható szentimentális költőnek.

Csak egy-egy társaitól nagyon különböző életsorsú, fiatal költőnk üt meg szentimentális hangot: Ányos és Dayka, az előbbi megszorítással Szentjóni, valamint a sorsában hozzájuk közel járó Verseyhy. Igaz, Dayka kétségbeesetten törte szét a papi kötelezettség vaszárait, Verseyhy pedig megannyiszor próbált elszakadni rendjétől — mindannyiszor visszatérve.

A külföldi szentimentalizmustól a magyar már csak abban is eltért, hogy előbbi a szentimentalizmus, a felvilágosodás ideológiájával összhangban, a ráció nevében mindent, ami régi, a lomtárba dobott. Nálunk a régi magyarság irodalmi termékei korántsem elítélendők a felvilágosodás hazai művelői zömének szemében: egyre-másra fedezik fel és adják ki a régi magyarság irodalmi termékeit — miközben erősödik a felvilágosodás eszméje. Emellett sajátos szerepet töltött be a szentimentalizmus hazai története a magyar felvilágosodás irodalmában, mivel szerepe az volt: úgy és annyiban kapcsolódott a nagy, átfogó jellegű törekvésekhez, amennyiben az újjászülető irodalomban a modern polgári érzelmességet akarta kifejezni, — nagy szolgálatot téve a nemzeti irodalom kibontakoztatásának is, hiszen a korabeli szépirodalmi-nemzeti törekvések (fordításban, vagy eredetiben adott) jelentősebb alkotásait nem egyszer éppen szentimentális művek jelzik, mint Báróczi fordításai, Ányos lírája, Kazinczy kísérletei, Dayka költészete, Kármán regénye stb.

A külföldi minták mellett hazai példák is állottak a szentimentális széppróza rendelkezésére: az erdélyi emlékirat-irodalom e minták közül a legjelentősebb. A lelkivilág elemző,

vizsgálata és leírása, az ennek megfelelő elemző stílus, az emberhez közel álló bensőséges és meleg emberi hang közvetlensége rendkívül kedvező volt a szentimentális irodalom számára, mely elsősorban és döntően az ember belső, lelkivilágának elemzésére fektette a fősúlyt. Mindezeknek megfelelően a napló- és levélforma kitűnő megoldást jelentett a magára maradt, magányba kényszerült ember vallomástételére. Emellett az önéletrrásban a lelki folyamatok bemutatása és rajza, az *én* sokkal nagyobb teret kap, mint a történeti forrás hitelessége; az *én* fokozott érzése és tudatosítása e helyeken kap kellő nyomatókat.

Érzelmesség és romantika

Az 1954-es romantika-vita érthetően és több vonatkozásban jogosan kötötte a szentimentalizmust a romantikához. Csak az utóbbi időben vált nyilvánvalóvá — elsősorban Szauder József tanulmányára gondolunk ismét —, hogy azért szükség van bizonyos korrekcióra, árnyalásra e tekintetben: a felvilágosodás szerepét kellően hangsúlyozni kell a romantikába áthajló szakaszban is.

A szentimentalizmus jellegzetesen XVIII. század végi ízlés- és stílusirány, amely tehát történelmileg meghatározott korban kialakult, erkölcsi indítású életszemlélet és ebből fakadó, elsősorban érzelmekben kifejezésre jutó magatartás. Ennek megfelelően sajátos — igaz: nem mindenben és nem mindenkor önálló — ízlésirány és stílus. Mint ilyen vált a romantika előkészítőjévé — noha a klasszicizmussal egyidőben virágzott.

A romantika-vita ama megállapítását konkrétabbá téve, amely felhívta a figyelmet az Ányos—Kölcsy kapcsolatra — arra is figyelmeztethetünk, hogy az a költő, aki olyan pontosan megfogalmazta a „magyar karakteri szentimentalizmus” mibenlétét és jelentőségét, több vonatkozásban arra is választ ad: kinek a költészetében figyelhetjük meg a legtisztábban a szentimentalizmusnak a romantikába áthajlását. Sokkal inkább Kölcsey ez a költő, semmint Berzsenyi vagy az idősebb Kisfaludy.⁸

A felvilágosodás olyan hön óhajtott racionalizmusa, amelyért minden addigig könyörtelenül félretoltak, s amelytől a rég várt *arany szabadság* eljöttét remélték — „a valóságban nem volt más, mint éppen abban az időben burzsoáziává fejlődő középpolgár eszményített esze.”⁹ A romantika kibontakozásának kora, a forradalom után kialakult helyzet bizonyította be, mire képes az észállam. Nálunk ez bővült a nemzeti függetlenségi harc problémáival — mindezekkel ötvözötten jelentkezett a szentimentalizmus, de már mint „magyar karakteri szentimentalizmus”.

Kölcsy korai pályaszakaszja világosan mutatja, hogy a *forradalom után* szükségszerűen jelentkezett a *sorsfilozófia*, amely feltétlenül irracionális tartalommal telítődött meg, s ily vonások hordozójává vált.¹⁰ A forradalom utáni valóság felettébb bonyolult mivolta már a szentimentalizmus filozófiáját, fogalomrendszerét is alkalmatlanná tette a valóság megragadására és magyarázására. E bonyolult folyamat összes — egyéni és társadalmi tevékenységből összetevődő — megnyilvánulását a szentimentalizmus már nem fejezhette ki. A forradalom után többről volt szó, mint a szentimentalizmusnak a fennálló társadalmi renddel szembeni, az érzelmek szabadságát hirdető és az erkölcs diktálta magatartás ellenállásáról, amely a felvilágosodás racionalizmusába ágyazottan jutott kifejezésre.

Ily módon sajátos jelenségként kell elfogadnunk Kölcseynek a *sors* kifürkészhetetlenségével való viaskodását, az *álomba*, a *fantáziába* menekülését, az álmosdi évek lélekölő szentimen-

⁸ Annak ellenére, hogy Horváth János — Erdélyi nyomán — igen találóan jelzi „a romantikus szellem beszivárgását a klasszikai költészetbe”: Berzsenyi Levéltörődék barátnémhoz c. költeményében. Tanulmányok. Id. kiad. 146.

⁹ ENGELS: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. Marx—Engels: Válogatott Művek. II. köt. Bp. 1949. 115.

¹⁰ Vö. LUKÁCS GYÖRGY i. m. 81.

talizmusát, amelyek — végső fokon — a Kazinczytól való eltávolodást készítették elő.¹¹ Arról nem is beszélve, hogy a *szenimentalizmus-szenimentális, sentimental-lyrisch* terminológiát tőle, Kőlcseytől halljuk először; az 1815-ös leveleiben bukkannak fel.

Sorsa sokáig gátolja, akadályozza Kőlcseyt abban, hogy nevén nevezhesse a Hellas, Róma és Olymp mögött meghúzódó hazát.¹²

A romantikus csírák

Az 1811-es *Andalgások* egyiként mutat a felvilágosodás és a romantika felé. A személyeséget megszólaltató hangot, amelyet korábban Ányos költőileg többnyire még esetlenül-félenken, Batsányi pedig tartózkodóan hallatott — majd Kisfaludy Károlynál és Vörösmartynál halljuk kellő tisztasággal. Batsányi *Serkentő válasza*, majd Kőlcseytől az *Andalgások*, a *Himnusz*, s Kisfaludy Károly *Honvágya* — sok hasonlóságot árulnak el a szemléletmódban és a megformálásban.

Batsányi abban különbözött Ányostól és Kőlcseytől, hogy elkerülte a „lélekvesztő szenimentalizmust” mind a forradalom előtt, mind azután. Sem a szenimentalizmus, sem a romantika nem jelentettek és rejtettek számára oly buktatókat és veszélyeket, amelyek őt a valóság megragadásában, a haza és haladás újszerű megfogalmazásában gátolták volna. Hármuk közül nemcsak heves, robbanékony természetével és az aktualitás iránti kivételes fogékonyságával válik ki, de azzal is, hogy elkerülte a szenimentális busongást, a gyermekkor, s az „arany századok” utáni vágyakozást, és nem kellett a hazát, s a politikai szabadságot Olymp, Hellas, a görögység és Róma antik képei mögött keresnie. A legszorosabb kapcsolatot a magyar történelmi sorsfordulók, Várna és Mohács megéneklésének, újszerű és aktuális megformálásának igényében találjuk Ányos, Batsányi és Kőlcsey műveiben: politikai költészetük lényegét.

Azt a kapcsolatot, amelyre Révai József Batsányi és Kőlcsey között, versek alapján (*A franciaországi változásokra és a Rebellis vers*) utalt — tovább lehet szélesíteni a *Magyar Museum*hoz írt *Bévezetés* és a *Nemzeti hagyományok* közötti hasonlóság alapján. Azzal, hogy a „hősi szép kor a jelenvalóval, az emberiség érzelve a hazafisággal” ölelkezik; azzal, hogy mindkettő (minként Ányos is) a „hazához hevülettel vonzó lélek harmóniáját” igényli. A fejlődés magasabb fokának megfelelően formálják mondanivalójukat és a közös vonások a nemzeti múlt és a haladás — koruknak megfelelő — igényéből adódnak. Úgy, ahogyan Kőlcsey írja: „az új kort a régivel összekötve, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszelidült, megneemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, s meglekésítve lelhesse fel.” Batsányi ily költőprogram megneemesedett fényében ment tovább a jakobinus mozgalomig vezető úton. Az aktualitások tüzetől átforrósodva, ily „melegkésített” lelte fel ő a politikai költészet tartalmát.¹³

Kőlcsey abban is különbözött Batsányitól, hogy költői kifejezéseiben pontosan jelezte a politikai mondanivalót, de úgy, hogy az *ideál és való* kapcsolatának is sajátos megfogalmazást adott: valamelyes anyagtalanságában. Batsányitól éppen abban különbözik, hogy — Horváth János igen találó és finom megjegyzésével élve — „a képek, miket segítségül hív, az anyagi világból valók, de mintegy eltávolodóban már anyagi mivoltukból: nincs szilárd véglegességük, határozott, kemény, durva idomuk, szögletességük: nyersen szólva: halmazállapotuk a szilárdságtól az éteri hígság felé közeledik.”¹⁴

Batsányi egyaránt távol maradt a Kazinczy-irányította nyelvújítási mozgalomtól és az 1810-es évek folyamán kibontakozó magyar romantikától. Úgy tűnik: nem értette meg e

¹¹ SZAUDER JÓZSEF: *A romantika útján*. Bp. 1961. 190–198.

¹² SZAUDER JÓZSEF: *Kőlcsey Ferenc*. Bp. 1955. 28., 32–33., 44–45.

¹³ Vö. Magyar Tudomány 1963. 10. sz. 675.

¹⁴ HORVÁTH JÁNOS i. m. 191.

folyamatok lényegét, noha túlélte Kazinczyt, Berzsenyit, Kölcseyt, Katonát és a két Kísfaludyt. Költészetének egyes jegyei azt sejtetik, hogy a magyar romantika egyik tehetséges előhírnökével van dolgunk, és éppen arra alkalmasak, hogy megmutassuk, Kölcsey ellenében miért nem vezethették át a romantikába.

Az a történelmi periódus, amelyre a romantika kibontakozása nyomta rá bélyegét — Batsányi *teljes elszigetelődésének* kezdete. Pontosan a linzi száműzetés első évei. „Az első jelek, melyek már bizvást romantikusnak mondhatók, sőt döntő impulzusok, melyek leginkább részesek a romantikus mozgalom kifejlésztésében, 1814 és 1818 közé esnek, s *alapjuk a császári-rendi kompromisszum felbomlása.*”¹⁵

Csak távoli analógiák, szerény megsejtések, a felvilágosodás korából a romantikusok felé mutató, s a szemléletmódban, a képalkotásban, a megformálásban reájuk utaló, őket és költészetüket sejtető csírák találhatók Batsányi költészetében. Előve lemondva arról, hogy azonos időben keletkezett műveket állítsunk párhuzamba, a *Déli György látása*, vagy *A szelmai dalok*, az *Intő szózat* utal — a magyar költészet alacsonyabb szintjéről — Berzsenyire, Kölcseyre, Kísfaludy Károlyra, több esetben Vörösmartyra. Némely vonásában szentimentális szókincsével, de legkevésbé ilyen költői magatartással, megdöbbentően közelítve a magyar romantikusokhoz, soha el nem érve őket.

Amikor Vörösmarty sorai — a *Tündérvölgyből* — ismertté váltak, Batsányi elzártágában is olyan felfogásnak adott kifejezést, olyan programot akart megvalósítani, amelyet itthon Vörösmartynak sikerült valóra váltania, amelyért — a *gemein* ellenében — Kazinczy vívta nyelvújítási küzdelmét.

Amikor Vörösmarty azt írta:

Mit tudtok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképzeldés nem játszik veletek?¹⁶

— Batsányi a „tehetetlen elméről”, az „elkapó poétai tűzről” beszél, s alig egy évtizeddel a *Tündérvölgy* után — Linzben! — a *spiritum, artem carminis*-ről, a „találmányos észről”, a „teremtő, nagy és hatalmas erőről” értekezik.

Egészen korai megnyilatkozásai — a felvilágosodás gondolatvilágába és esztétikai felfogásába ágyazottan —, Kármánéval rokon hangzásban, tanúskodnak arról, hogy Batsányi költői „lángképzeldése” messze az *alantas* fölé nőtt: „Olvadozott magyar lelkem. . .”; „nincs alábbvaló teremtmény ítéletem szerint a tudós világban egy *versfaragónál*, kinek sem ize, sem tüze” (1791); „Lángol az elmém”, „nincs alábbvalóbb teremtmény az én szemeimben mint egy érzéketlen, szószaporító, fagyos poéta, vagy inkább versfaragó, gyáva író” (1793).¹⁷

Csakhogy: Batsányi sokkal inkább a változó időket megéneklő, az aktualitáson csüggő költő volt, hogysen merevvé válható esztétikai elveket tudott volna rögzíteni. A valóság minduntalan megragadta képzelőerejét, ezt a valóságot költői képpé formálta, úgy fejezve ki az aktuális költői mondanivalót. E képzelőerő gyakorta jutott kifejezésre víziószerű látomásban, különösen a történelmi események (vagy helyek) leírásakor (pl. Várna, Mohács stb.). Költé-

¹⁵ SZAUDER JÓZSEF: A romantika útján. Id. kiad. 13.

¹⁶ Vö. még Vörösmarty: *Előszó* (1850).

¹⁷ Batsányi levelei Arankához. Batsányi János Válogatott Művei. Bp. 1956. 281., 290. — Vö. *Kaz. Lev. X. köt.* 53—54. Mindezek *együtt* bizonyítják is a fentebbi megállapítást, hogy ti. önálló szerepet sohasem játszott a szentimentalizmus a magyar irodalomban. Minden esetben nagy, átfogó jellegű, irodalomelméleti, esetleg irodalompolitikai szempont érvényesítésének volt eszköze. Így, csakis ebben a vonatkozásban *lehetséges* a közös vonás Kazinczy (korai és érett szakaszában), Báróczi, Batsányi, Dayka, ill. Kísfaludy Sándor és Kölcsey között.

szetének eme vonása talát hagyományokat és hagyományként élt tovább a reformkor költészetében.¹⁸

Hegel élesen elválasztja egymástól a passzív képzelőerőt és a teremtő fantáziát. A művészi alkotásban az utóbbinak tulajdonít jelentős szerepet. „Ehhez a teremtő tevékenységhez — írja — mindenekelőtt hozzátartozik annak tehetsége és érzéke, hogy *megragadja a valóságot* és annak alakjait, hogy figyelmes hallás és látás révén a *meglevő* legkülönfélébb képeit a szelembe vesse . . .”¹⁹

Batsányinak az aktualitást felölelő költészete, vízióvá mélyülő látomásai, erőteljes költői nyelve messze megelőzte kortársait — Kármánt és Verseghyt kivéve. Különösen a Várna és Mohács, valamint az Osszián-témával közelítette meg a korai romantikusokat. Ossziánt így vezeti be: „Az érzékeny és felséges az ő két fő tulajdonsága. Semmi fűrgenc és vidám nincs gondolataiban . . . Mindenkor a nagynak és felségesnek magas tartományaiban jár . . . *Ossziánnak* szíve egy nemes érzésekben, nagyságos és érzékeny indulatokban olvadozó szív, oly szív mely ég, s képzelődést tűzbe hozzá; szív, mely teli van és áradozik.”²⁰ Egyként mutat ez a szentimentális Ányosra és a korai romantikus Vörösmartyra, valamint a „magyar karakteri szentimentalizmust” megfogalmazó Kőlcseyre.

De Batsányi megállt a klasszikus műforma, s a romantika határán, csupán jelezni tudta, hogy a XVIII. század végi magyar költészetnek voltak oly vonásai, melyek továbbfejleszthetők, hogy lehetőség nyílik a továbblépésre — a mai visszapillantó vizsgálódás szemével nézve — a romantika irányába. Ő azonban már nem léphetett tovább. A költészet feladatáról vallott nézetei is elsősorban a forradalmi-jakobinus (tehát a XVIII. század végi) Batsányi mellett tanúskodnak, s a legkevésbé sem a romantika lényegét értő poétáról. Mikorra ismét elért a szava a hazába, már megkésett volt: forrongásban-változásban eltelt másfél évtized a magyar irodalomban és a fejlődés már Kazinczyt sem kímélte, sőt Kőlcseyt túl már Kisfaludy Károly és az ifjú Vörösmarty bontogatta szárnyait. Kazinczyék belesápadtak a soha békülni nem akaró torzsalkodásba, miközben egy más eszme nemzedéke kialakította az új áramlatot.

*

A magyar romantika vizsgálatának egyik sarkalatos tétele: az eredetiség-program kellő értékelése. S hogy a magyar romantika szempontjából mily jelentőséget tulajdoníthatunk az eredetiség-programnak — erre minduntalan és mind jogosabban fölmerülő név és program figyelmeztet, az eredetiséget nálunk elsősül hangoztató: Kármáné.

A magyar szentimentalizmus és romantika kapcsolatának vizsgálatában ha szóba kerül neve — akárcsak Batsányié —, korántsem azért történik, mintha erőteljesen a romantikához akarnók őket közelíteni. Mindössze arról van szó: költészetükben, illetve elveikben, irodalmi programjukban találunk olyan határozott tendenciákat, amelyek a magyar romantika első jeleként könyvelhetők el. Idézésük pontosan arra irányul, hogy velük párhuzamosan milyen tisztán és világosan tapinthatók ki a szentimentalizmus kapcsolódási pontjai — a romantikához, s Kőlcseyhez. Tisztán és világosan, miként ő, Kőlcsey látja az antikvitás erényeit, amelyek mintául szolgálhatnak az új, polgári nemzeteszmény és erkölcsi világ megformálásához és megvalósításához. Jelen esetben Kármánnak sem tulajdoníthatunk nagyobb s több szerepet az összehasonlításánál.

Már a romantika-vitában jelentősen előtérbe került programja, mint olyané, aki *tudatosan* fogalmazott meg oly követelményeket és jegyeket, amelyek a romantikára utalnak. Kármáné az első tudatos lépés érdeme: „eredeti munkák vezetik a népet a jó formálására”, ezzel mintegy igyekező elérni a lényeges célkitűzést: „a nemzeti karakter fenntartását.”

¹⁸ Vö. SZAUDER JÓZSEF: A realizmus kérdései a magyar irodalomban. c. kötetben. Bp. 1956. 76—82.; KOVÁCS GY. ItK 1958. 40—41.

¹⁹ HEGEL: Esztétikai előadások. I. köt. Bp. 1952. 286.

²⁰ Orczy Lőrincnek írt Ajánlás. Batsányi János Összes Művei. I. köt. 179.

Ami az eredetiség-programot illeti, a romantika irányába mutató vonásai — gyakorlatilag — mint a poéta és versificator közötti különbségtétel jelenik meg. Utaltunk Batsányira, láttuk Vörösmarty felfogását. Nézeteikhez kapcsolható Csokonai felfogása, aki *A magánosság-hoz* szólva így írt:

Tebenned úgy csap a poéta széjjel,
Mint a sebes villám setétes éjjel:
Midőn teremt új dolgokat
S a semmiből világokat.

Folytathatjuk a sort Berzsenyi véleményével, akinek lírájában így fogalmazódik meg a romantikus ihlettségű költői eredetiség: „Láng az éneklő, heve forr dalában” (*Emmihez.* 1811) De éppígy idézhetnénk Verseghyt, *Mi a poézis és ki az igaz poéta?* című művével: „A poéta az ő tárgyától elevebben megérdekelte és mint egy elragadtatik, olyannyira, hogy elvégre *ihletésbe* jöven, avagy belsőképpen meghevülvén, egy bizonyos indulatosságba merül, mely képzelő tehetségét szabadabban és elevebben munkálkodhattya . . .”²¹ Ilyen vonatkozásban fordítva még egyszer Kölcseyre a figyelmet, ő a Berzsenyi-recenzióban abban látja Berzsenyi legfőbb érdemét, hogy *legjobb* darabjaiban „minden csupa érzés, minden csupa fantázia, ifjú erő, ifjú lángolás, mi őtet a nyugodtabb római lelkű Virágtól s a hévvel epedő olasz Daykától megkülönbözteti; de meg Himfytól is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító, s fantáziája óriási s elkapó: Berzsenyi ellenben legsebes lángjai közt is szelíd”.²²

Megfogalmazásában bármennyire hasonló is az övékéhez Kármáné, tendenciájából kifolyólag semmiféleképpen sem sorolható a romantika előtörténetének jelentős alakjai közé. Miként Csokonait is bajosan lehetne a nemesi-nemzeti felfogású költők közé sorolni; akként Kármán csak terminológiájában, de nem magatartásában nyújtott maradandót a hazai szentimentalizmusnak. Kármán távolabb mutat, mind *A nemzet csinosodásában*, mind a *Fanni hagyományaiban*: eredetiség-programjával és ily igyekezettel megírt remekművével sokkal inkább a XIX. század realista alkotásaira utal, semmint a romantikára.

Egyfelől ugyan rendelkezésre állnak az eredetiség-program meghatározó jegyei: a „merész képek, az eleven költés; az ábrázolatok különfélesége és szépsége, az az entuziazmus, tűz, sebes rohanás és erő, és az a nem tudom mi a szókbán és gondolatokban, amelyet csak önként ajándékozhat a természet. Lehet írni verset poézis nélkül, és poéta lehetsz verselés nélkül” (idézi befejezésül de Sacy-t).²³

Ugyanakkor a Fanni-ban mint szentimentális regényben, de valóságfeltáró művében élesen bírálja korának magyar társadalmát, s eközben bontja ki a finom lélekrajz szertefutó szálaít. Az az felfogása, hogy „minden írónak van maga világa, maga atmoszférája, amelyben él és amelyről ír, van maga publikuma, amelynek ír” — nem áll ellentétben ama véleményével: „az igaz literátor hozza le, mint egy második Prometheus az égből a bölcsesség szép világát”.²⁴ Ezek a vonások együttesen arra utalnak, hogy a *Fanni hagyományai* túlmutatnak a romantika ihlet- és típusalkotásának körén. Ugyanakkor: az egyéninek túlzott hangsúlyozásával szembe- szegül a klasszicizmus szigorú gyakorlatával.

Racionalizmusa pedig biztosítja, hogy természetkeresése nem transzcendens jellegű, s ezzel jelentős lépést tesz a reális természetábrázolás lehetőségei felé. A természet ily módon meggazdagszik a felvilágosult ember racionalizmusával és szenvedélyességével.

²¹ VERSEGHY: *Mi a poézis és ki az igaz poéta?* 6.

²² Kölcsey Ferenc *Összes Művei*. I. köt. Bp. 1960. 424. — Ami a stílus kutatást illeti: kiváltképp felhasználható KLANICZAY TIBOR tanulmánya, *A művészeti stílusok helye a marxista kutatásban* című. *Marxizmus és irodalomtudomány*. Bp. 1964. (Különösen 98., 105., 109.).

²³ Kármán József *Válogatott Művei*. Bp. 1955. 87—88.

²⁴ I. m. 96.

Olyan hőst teremt, akinek egyéni és társadalmi konfliktusa kifejezi az adott társadalmi helyzet lényegét: ebben is realizmusa jelentkezik. De abban is, amint bemutatja azt, miként győzhet a szentimentális hős csak a jövőben, miért és miként válhat alakja általánossá, típusá csak a jövőben. Fanni harcában Kármán a felvilágosult ember messzire mutató törekvéseit és — e harc eredményében — távoli évek vívmányait látja.

Mindezt egy határozottan a realista regények irányába mutató műben: egyetlen feudális magyar család történetébe sűríti korának feszültségét, a társadalmi ellentéteket, a zsarnokság undorító erőszakosságát, a felvilágosult ember szenvedélyért és az érzések szabadságáért harcoló polgári törekvését. Előremutatóan, korán keletkezett s ezért elszigetelten álló regényében már a XVIII. század végén megvalósítja Kármán a realizmus követelményeit. Ezért illeszthető nehezen azok sorába, akik a korban kialakították a magyar költészet — s tágabban: a magyar irodalom — sajátos lírai realizmusát.

A romantikusok földet felejtető tündérképzetét oda módosítja, hogy a föld, egy vidéki kúria kertje, a nemesi lak magánya varázsolja köré azt a boldogságot és érzést, amely felejtetni képes hősével a rossz világot, az emberek alacsonylelkűségét és gonoszságát. Ennek a fel-fokozott, társkereső mohóságnak tudható be, hogy amikor — rövid időre bár — társra lel, mentegetőzni kénytelen a természet előtt: „bocsáss meg természet, hogy kis ideig elfelejtettek. Hiszen a barátság érzése oly közel van a te szépséged érzéséhez”. Itt: ezen a ponton mutat túl Kármán a XVIII. század szentimentalizmusán — de túl a romantikán is.

Nem találjuk Kármán regényének korabeli, hazai megfelelőjét. Csupán egy, földrajzilag távoli analógia kínálkozik: Diderot *Apácája*. Bizonyos, hogy mind Diderot, mind Kármán megelőzték kortársaikat: amennyiben a realizmus sajátos diadalát jelzik műveik — a klasszicizmus típusalkotásának virágzása idején. Másfelől — mintegy átnyúlva a romantika fölé — a XIX. század realista törekvéseivel vetekszenek.

Szembenálltak koruk valóságával és nem tudták szálni azt az osztályt, melyet ábrázoltak, sem együttérezni nem tudtak vele (mint pl. Balzac). Kármánnak segítségül kínálkozott a szentimentális szenvedélyesség: a szentimentális terminológia; ily módon (a lélekrajzban) nemcsak a romantikus, hanem a realista rendenciák kifejezésére is alkalmas volt.

Kazinczy és a forradalom utáni szentimentalizmus

Négyesy László Kazinczy halálának „százados évfordulójára” írt tanulmányában a nagy literátor kilenckötetes fordítás-sorozatáról (*Szépliteratura*. 1814—1816) többek között ezeket mondja: „Sokféle műfaj, sokféle hang, sokféle író, idilli és szalonias, humoros, érzelmes és patetikus előadás, hogy csak néhány nagy ellentétet említsünk. Jóformán minden darabbal különleges célja volt, külön stílust akart meghonosítani.”²⁵

E műfaji, stílusbeli sokféleségnek egyik alkotórésze az érzelmes-szentimentális stílus. Ennek szerepét vizsgálja Kazinczy, a polgári ízlést kialakító törekvései közben — a Dayka- és Báróczi-életrajzban. Szükségképpen azt vizsgálja, amikor a szentimentális költőt és a szentimentális műveket fordító prózaírókat állítja példaképül az írók elé.

Kazinczy ilyen irányú vizsgálódásait *válaszként* szánta — a kor irodalompolitikai és esztétikai vitáiban. Amikor tehát a szentimentális elemek felhasználását vesszük figyelembe, ez egyáltalán nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy csak a szentimentális stílussal kapcsolatos Kazinczy törekvése. *Egyik eleme* törekvésének, de nem a törekvés egésze. A két biográfia megmutatja: mennyiben tudta Kazinczy felhasználni a szentimentális elemeket a nemzeti jellegű polgári ízlés kialakításában.

Közismert, hogy Kazinczy nem annyira eredeti műveivel, mint inkább fordítói törekvéseivel, irodalomszervező munkásságával és a modern irodalmi ízlést követelő harcával vált

²⁵ NÉGYESY LÁSZLÓ: Kazinczy pályája. 1931. 116.

a nyelvújítás korának irodalmi vezérévé. A korszak költészete *mellett* bontakoztak ki, e költésztől sokszor elütő vonású, a goethei eszmény szabta klasszicizmus irányába mutató törekvései.

A költészet a kibontakozó romantika jegyében áll; éppen e korszak költőiből lesznek az első magyar romantikusok: a forradalom oly döntő fordulat a történelmi fejlődésben, amely minőségileg újat eredményezett, a korábnál magasabb rendűt hozott létre a társadalmi életben, az ideológiában, az emberi magatartásban, a „társas élet” új szabályaiban. Kazinczy abban és annyiban határolódik el a korai magyar romantikusoktól, amennyiben — amazoktól eltérően — a német klasszikai irányt óhajtja kibontakoztatni, míg a romantika első magyar irodalmi hírnökei, költői gyakorlatukban, elveikben is az új áramlatnak adnak hangot. (Így születnek, az első romantikus költői alkotások tözsomszédságában, azok az esztétikai fejtegetések, amelyek már a „romantikusra” esküsznek.) Következésképpen a szentimentalizmus, melynek határozott nyomai fellelhetők a korai romantikusoknál, s Kazinczynál egyaránt, — más-más irodalmi igényt elégít ki. A Kazinczynál jelentkező szentimentális vonások sohasem vezetik el őt a romantikához, míg a kibontakozó romantikus költészet lényeges vonásait éppen a szentimentális stílusjegyek is meghatározzák; céljaikban különböznek is e stílusjegyek a forradalom utáni, ún. nemesi szentimentalizmus legjellemzőbb jegyeitől.

A szépirodalmi ízlés polgárosítása — az érzelem, a viselkedés, a magatartás, a szellemi élet polgárosításával együtt: ez volt Kazinczy célkitűzése. A nézeteiben felbukkanó szentimentális jegyek elkülönülnek a XVIII. század szentimentalizmusától. Egyetlen eredeti szentimentális történetet, művet sem írt Kazinczy — ellenben franciából, németből, angolból annál többet fordított. Feltétlenül különbséget kell látnunk a kétféle — ti. az *életérzés-táplálta* és a *stílus-kivánta* — szentimentalizmus között, mivel Kazinczy a szentimentalizmusnak új ízlést kialakító eszközeit használja fel. (Az imént említett eredetiséget ezért kétféle értelemben lehet felfogni: 1. eredeti = amely nem fordítás; 2. eredeti = életérzés-táplálta, valódi szentimentális történet).

De fordításai mellett, elvi megállapításaiban is minduntalan találkozunk szentimentális vonásokkal. Ahogyan felhasználja, kamatoztatja egyes, XVIII. századi neves szentimentális költői stílusú és a polgárosulás igényét jelző művek — külföldi és hazai — eredményeit — nemcsak azt mutatja, miképpen hatottak e költők saját korukban, hanem azt is: mi az értékük az új irodalmat teremtő nagy harcban. Eközben fordul — korábban Daykához és Báróczihoz, később — a többi között Ányoshoz is.

Amikor a sok kísérletezéssel, kétellyel, megtorpanással teli korszakban Kazinczy hozzájuk fordul, nemcsak a barát kötelező emlékezését rója le, és régen tett ígéretet vált valóra, hanem szentimentális műveikben újszerű költőiséget fedez fel, mintegy az új ízlés költőit látja bennük. Tőle tudjuk, hogy Báróczi írásain vált „érezkennyé”, Dayka verseit pedig a „legédesebb éneknek” érezte.

Senki sem gondol, mert nem is gondolhat arra, hogy az 1810-es években Kazinczy álláspontja, írói nyelve és eszközei az 1795 előtti, tehát jóval korábbi fejlődési fokon állottak volna. Éppen ő hívta fel erre a figyelmet 1815-ben: „az élő nyelvnek még a közember ajakán is változni kell, s az én nyelvem s az én társaimé nem a Báróczié, aki 42 esztendővel ezelőtt írt, valamint a Báróczié nem a Pázmányé és a Zrínyié, s az ezeké nem a Latiatucfeleimé”.²⁶ Ugyanakkor nem szabad elfelejteni azt sem, amit Szemere Pál írt Kazinczynak, 1811. máj. 24-én: „Valóban Báróczy sok jónak vetette meg a fundamentomát.”²⁷ Négy évtized múltán — Kazinczy erre a fundamentumra épített amely elsősorban a nyelv nemzeti funkciójában öltött testet, amely II. József uralkodása óta különösen fontos szerepet és jelentőséget kapott.

²⁶ Kaz. Lev. XIII. köt. 69.

²⁷ Kaz. Lev. VIII. köt. 556. Vö. még Bárócziról: Kaz. Lev. VI. köt. 526., VIII. köt. 3. XIV. köt. 356.

Ha felütjük a Kazinczy-levelezésnek az 1811—13 közötti éveket felölelő lapjait, e lapok nemcsak arról adnak számot, hogy mik voltak Kazinczy irodalmi elgondolásai, hanem arra is magyarázatot adnak, hogy miért — s nem véletlenül — kap oly lényeges szerepet a szentimentális költő műve Kazinczy törekvéseiben.

Leveleinek néhány, szépen összefüggő idézete bizonyítja, hogy Kazinczy nem pusztán a szentimentalizmusnak akart polgárjogot biztosítani nyelvújítói, izlésteremtő törekvéseiben. De egyben az is világossá válik, hogy a szentimentális jegyek igen fontos szerepet tölthettek be. Mégiscsak elgondolkozásra készítet az, hogy Kazinczy következetesen szentimentális példákat említ Daykától (*Titkos bú, Esdeklés*) és egy pillanatig sem azzal az igénnyel, hogy ő (ti. Kazinczy) Dayka korába akarná visszatéríteni saját korának irodalmi életét és költészetét, vagy saját nézeteit. Kazinczy a polgári izlésre keresett példát, s ezt a magyar irodalomban elsősorban szentimentális művekben találta meg.

Hosszú ideig csak elszórtan, levelekben, majd epigrammákban, de nem szigorúan rendszerezett és felépített tanulmányokban fejtette ki elveit irodalmi kérdésekben. Íme, néhány valóban elszórtan található idézet, amelyek az új izlés ürügyén Dayka mellett, a szentimentális költő mellett szólnak. S közben kialakítja az írók értékrendjét is, amely illetéknépp sorakozik fel: Virág, Kis, Dayka, s hozzájuk csatlakozik Báróczy és Berzsényi; a klasszikus metrumot és a modern érzéseket, polgári törekvéseket megszólaltató költők és írók. „Nekem mind azok között, akiket a Múzsák szentségében ismérnem adatott — írja Virágnak, 1807. júl. 2-án — Te vagy és Te maradsz, s Kis és Dayka, az első.”²⁸

Dayka Verseinek Nyomatása Eránt kiadott *Jelentésében* írja Daykáról — 1812. júliusában: „Ha valakit, ötet maga a természet kente fel Poétává. Lángoló szívet, lángoló phantasiát ada neki, nyílt füleket, zengő, kerek, édes ajkakat s azt a hajlékonyságot, mely a legszorosabb bilincsek között is kénye szerént mozoghasson . . . Ha a mi Daykánk azon két dalánál, melyeknek első sorai ezek: Homályos bánat dúlja lelkemet — és: Ti, boldogító érzések! Ti, kínos-édes nyögdelések stb., soha egyebet nem írt volna is, már méltó volt volna Apollonak legszebb koszorújára, méltó volt volna, hogy Virág és Berzsényi s Kis és Himfy közt széket üljön.”²⁹

Kell-e külön mondani, hogy a két Dayka-vers szentimentális költemény? Hogy ezek költője kapta „Apolló legszebb koszorúját”? Hogy ez a költő a példakép az új izlést kialakító, a polgári-nemzeti irányzatú irodalmat teremtő nagy törekvések idején?

Kazinczy egyéb megnyilatkozásai sem kevésbé érdektelenek.

Saját művének, a *Poétai Bereknek* dicséretét csak úgy fogadja el, hogy „csak akkor hiszem, ha Daykának dalait feledni találok. Dayka 28 esztendőös vala, mikor elhalt, s ennyit hagyott és *illyeket*. Mint én ősz hajjal!”³⁰ Vay Miklósnak pedig így áradozik, 1813. júl. 14-i levelében: „Bátor vagyok Daykának Verseiből . . . az egyetlen nyomtatványt . . . be mutatni . . . azon megjegyzéssel, hogy azon két versnél, mely Daykának 7 és 9 áll, még nincs edesebb magyar dal. Olly édes az, olly szép, mintha olasz volna. Én úgy inkább óhajtottam volna azt írni, mint két foliant jó munkát.”³¹

Egy egész verseskötetből mily hévvel és mennyi érzellemmel emeli ki e kettőt. Sorait olvasva elhomályosul a klasszikus szoborba mintázott, koszorúzott literátor, a mértéktartó széphalmi vezér. Erőt, szenvedélyt, merész tervekkel teli izgalmat és vitát érez az olvasó. Szinte látni, hogy izgalomba jön, miközben az ő Daykáját védi, mint Kishez, 1813. szept. 8-án kelt levelében: „Szörnyűség az, édes barátom, hogy Dayka, aki 1788 és 1796 között írt, annyira meghaladta a maga korát, hogy hűsz esztendő múlva is kevés van, aki az ő becseit érthesse.”³²

²⁸ Kaz. Lev. V. köt. 65. Vö. még Kaz. Lev. V. köt. 472. (1808. jún. 2.).

²⁹ Kaz. Lev. X. köt. 53—54.

³⁰ I. m. 270.

³¹ I. m. 488—489.

³² Kaz. Lev. XI. köt. 45. Vö. Kölcsey levelét Kazinczyhoz: „Én Daykával maradok, ki mint kezünkben van, mindeddig egyetlenegy Litteraturánkban, s sokaknak és másoknak azt kiabálnám, amit már ma egyszer leírtam.” Kölcsey Összes Műv. 1d. kiad. III. köt. 87.

És Kazinczyval nehéz volt alkudozni, nehéz volt vitatkozni. Aki sokat gáncsoskodott, értetlenkedett, csakhamar magára ismerhetett — a híres epigrammák valamelyikében. „Édes barátom! — írja Pápay Sámuelnek, 1811. márc. 11-én — litteraturánk nem tud előmenni, nem tud gyomaitól megtisztulni . . . Tegye kiki amit tud; mint én irok más ellen, úgy írjon más én ellenem is, recenseáljon, epigrammázzon . . . Így termettek nálam a Tövissek és virágok . . . A többi okok között én ezt azért is írtam, hogy íróink valaha merjenek abból az istentelen gravitás tónusból kilépni, melyben eddig jártak.”³³

Kifejezte ezt csípősebben is:

Béna vagy és táncolsz, a nyelvet nem tudod és irsz:
Szárnyad ugyan nincsen, Cserdi: de rajta! repülj.

(A kész írók)

Ezeknek kellett Daykát és Báróczit példaképül — ha segíthet rajtuk — állítani! Szerteszórt gondolatokat kellett összeszedni tovakuđdótt levelekből, évek távolából, de Kazinczy nem nyugodott és nem alkudott. A Daykától kapott levelek elégték — mert elégette; megmaradtak versei: ki kell adni azokat, meg Báróczi munkáit! Már is készen áll a terv: előszóban, függelékben életrajzukat megírja és ezzel már is kínálkozó alkalmat nyújtott elveinek rendszerezett kifejtésére. Nem csoda hát, ha a sok, korábbi gondolat vissza- és összecseng a két tanulmányban.

1813 és 1814: az a két évszám, melyek a nézetek és elvek, ízlések és irányok letisztulásának is jelentős állomásai.

*

Amikor — korábban — szembeszállt, látszólag Csokonai „középszerű originál” — elvével, valójában a debreceniek maradiságával — akkor is a szépirodalmi ízlés polgárosításának útja és megvalósítása lebegett szeme előtt: a Kármán-elképzelte és felvázolta elmélet szerint Csokonai példáján, Báróczi és Dayka módján akarta az irodalmat kiemelni „abból az istentelen gravitás tónusból”.

Míg tehát sikerült, első lépésként Csokonai kitűnő eredetiségét a debreceniekétől elválasztania, a következő lépésnek szánta az irodalmi (nemzeti jellegű) polgárosodás irányába fejlődő vagy fejlődésre készítő fordítások és eredeti munkák ízlés- és kellem-reguláinak gondos lefektetését, lehetőleg egységes szempontú kifejtését.

Ekkor kerül a középpontba Dayka és Báróczi munkássága.

Saját gazdagságából merítsen-e vagy fordítson az író? — teszi fel a kérdést, amelyre azt feleli a Dayka-életrajzban: újítson, adjon újat és merészet az író, s újításának az ízlés szabjon határt — miként Daykának.

Nyelvszokás vagy ízlés? — kérdi a Báróczi-életrajzban. Az új életérzés-táplálta és a kibontakozó új szemlélet-követelte ízlésen kívánja kibontakoztatni az irodalmi életet. S az új ízlés kialakítása közben, mint a kísérletezés egyik elemére van szüksége a szentimentális ízlésre és az azt kifejező stílusra — miként egykor Báróczinak. Marmontel *Erkölcsei Meséit* fordító Báróczi úttörő munkásságára mutat vissza a *Pályám emlékezetében*, — amelynek körvonalai kb. akkor bontakoztak ki, amikor már folytak a Dayka- és Báróczi-életrajz munkálatai: „még ma is bírom a könyvet; még rajta van ifjú esztendeim öröminek kedves emléke; még ismerem a helyeket, hol édes szólása csudálgatásaiban fel-felsikoltozám.”

A szentimentalizmus minden esetben (már korábban is) egybeesett a magyar irodalom egy nagyobb programjával vagy legalább irodalmi jelleggel is bíró mozgalmával. Ilyen szerepet töltött be Kazinczy stíl- és ízlésharcában, így függ össze a szentimentalizmus ízlésteremtő törekvéseivel és ilyen, csakis ilyen vonatkozásban kapcsolódott össze a szentimentalizmus haza-

³³ Kaz. Lev. VIII. köt. 378.

történetével. Tanulmányában mindenkor az ember és a művész *érzékenységről* tesz bizonyosságot, s mintha magáról vallana, mikor Sterne-től, a *Yorick leveleiből* fordított: „ne mocskold meg szép szívedet az ő társaságok által!”³⁴

Dayka és Báróczi életművének tanulsága, hagyományozó értéke kerül előtérbe tanulmányában, mintegy saját törvénekeinek igazolásaképpen. Olyan vonásokat emelve ki, amelyekkel az első lépéseket tették meg a kibontakozó, modern magyar irodalom felé vezető úton. Dayka szájába adja a megnyugtató igazolást: „miénk marad az a dicsőség, hogy megtők az utat, s igazságos maradékunk érteni fogja, nekünk mit köszönhet.”³⁵

A merész újítás színésé, gazdaggá teszi a nyelvet, amely alkalmas és képes újabb tartalmak és újítások befogadására. „Rettegni az újtol, szokatlantól, idegentől, épen ugy hiba, mint mohon kapni mind azon, a mi szokatlan és idegen. Ízlés kell az íróban, s ezeknek épen az nincs, mely érezze, mi igazán szép és mi felvehető.”³⁶ A magyar irodalom, s a nyelv kiállotta a próbát, s túlélte a XVIII. századi, halált lehelő próféciákat. Tovább kellett lépni! Ily értelemben összegezi felfogását Kazinczy: „De minekelőtte a festésnek, faragásnak, muzsikának s architektúrának tanulása végett, hogy ne *európai*, hanem *magyar iskolánk* lehessen . . . megengedik, hogy mi a Vaticanum és Campidoglio s a Museum Napoleon felé vegyük utunkat, itt Raphael és Le Sueur s Poussin festéseit s a Róma s Herculanium fenmaradt kincseit csudálni, s a Palladióktól s Vignoláktól, a Haydenektől, Mozartoktól, Salieriktől, Cherubiniktől leckéket venni.”³⁷

Új fejezetet jelentenek a művészetek történetében e művészek, kik mindennel, a megvetéssel és az értetlenséggel is számoltak, s dacoltak velük. Kazinczy előtt ők állnak példaként, s *A nyelvrontók* Palladiója híressé, sőt hírhedtté vált, jelképpé nőtt a maradiak szemében.

*

Kazinczy a *közönségestől*, a hétköznapitól akart végképp elszakadni, a *gemein* ellen vezetni kérlelhetetlen hadjáratát, mivel e színtelen tónus nem fejezheti ki a nyelv ideálját és erejét. Mert a nyelvnek annak kell lennie, „aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarózója mindannak, amit a lélek gondol és érez.*”³⁸

Amikor eltávolodott — nem a néptől, a nemzettől, hanem — a közönségestől, az új irodalmi nyelv kibontakozásának lehetősége, a továbblépés mikéntje lebeg szeme előtt: „Nyelvünk lerázza a műveletlenség szennyét, kifejti természeti erejét, előkél sajátos szépségében, a fogalmakat s az árnyalatokat ezután pontos néven fogjuk nevezni, megnyílik a szépirodalom s tudomány szélesebb útja.” Sőt, amint az Ortológus . . .-ban kifejti: „A nyelv olyan mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a szép játékot, a ki a színeket a magok nemeire akarja osztani.” A nyelv belső, részben rejtett szépségeinek kibontakoztatására szentimentális művekben nagyszerű példát adott Dayka és Báróczi.

Újítói — neológus — merészségük művelte, alakította, fejlesztette és gazdagította az irodalmi nyelvet, s egyként volt nemzeti jellegű és polgári igényű. Ízlésbeli neológiájukra éppoly tisztelettel gondolt Kazinczy, miként a „tűzes neológusra”, az első magyar szentimentális költőre — Ányosra. A polgári igényű nemzeti irodalom biztosítékát elsősorban bennük látta Kazinczy, mégha oly odaadóan ír is az „egység egységéről” és „a különbség egységéről”. A szív és-érzelem nyelvét, a szentimentális stílust kedvelte és kedveltette meg munkáikban Kazinczy. Ezt kedvelte a német szentimentalizmusban is. Ezt védte meg Kölcsey — egyik levelének tanúsága szerint — 1813-ban, Döbrenteivel szemben, aki dagályosnak érezte és

³⁴ Kazinczy Ferenc Munkáji. Szépliteratura. 1815. VI. köt. 19.

³⁵ Dayka Gábor Versei. Pest 1813. XVII.

³⁶ Uo. XXIV.

³⁷ Uo. XXXVI—XXXVII.

³⁸ Kazinczy Ferenc Válogatott Művei. Bp. 1960. II. köt. 184.; vö. MTA I. OK VI. köt. 1—2. sz. 258., 296.

mondta a német szentimentalizmushoz hasonló színesen árnyalt költői nyelvet: „Az angolok és olaszok poézisát nem ismerem; a németekét egy bizonyos részben úgy nézem, mint a görögnek leányát, de amely az új századok manierját öltözte fel, a sentimentalismust. Dagályos; úgy mondod. Igen is; de ezen dagály a sentimentalismusnak, s sokaknál igazán a szívnek nyelve.”³⁹ Ezt igazolta egyébként Kazinczy is saját fordításaival, a szentimentális és idilli történetek magyarázatával.

A korai romantikusok — mint említettük —, akik Kazinczy nyelvújítási és stílusterék-vésein, esztétikai harcain edződtek önállóvá, jobbára széphalmi mesterük oldalán — szentesítették művét, elveit, hiszen a „fentebb stíl” a romantikus stílus előkészítőjeként tartható számon. De el is szakadtak tőle: 1817 után, a magyar romantika erőteljes kibontakozásakor, már az átmenet idején (ez szépen megfigyelhető Kőlcseynél), az új, romantikus irodalom tartalmi jegyeit nem merítették ki sem Kazinczy elvei, sem a szentimentális jegyek. Kőlcsey, Kiszfaludy Károly, Katona és a fiatal Vörösmarty művei egy új egység jegyében táborra verődő magyar irodalmi élet kifejezői voltak.

Дьёзё Ковач

В ТЕНИ КЛАССИЦИЗМА И ПЕРЕД РОМАНТИЗМОМ

Автор рассматривает в очерке сущность, характерные черты и направления сентиментализма.

Он принимает во внимание неопределенность терминологии, которая давала и дает повод для недоразумений. Ему нунжо было пересмотреть на основании известных особенностей содержания и вопрос о том, обоснованно ли отнести сентиментализм к классицизму или же к романтизму? Об этом существуют самые различные мнения, и он знакомит нас с наиболее важными из них.

За основу следует считать связь просветительства и сентиментализма; это является отправным пунктом, ведь сентиментальный человек усваивает рационалистическое или же проникнутое рационализмом миропонимания. Иначе говоря, сентиментализм развертывается в исторически определенной эпохе, в последней трети XVIII-ого столетия, то есть во время расцвета классической литературы. Он располагает мировоззрением нравственного характера, вытекающем отсюда поведением, которое проявляется прежде всего в чувствах и которому в литературе соответствуют определенное направление вкуса и требование стиля. Как таковой, он стал предтечей романтизма.

Автор рассматривает в творчестве трех венгерских поэтов — Анёша, Бачани и Кёлчеи — характерные черты сентиментальной поэзии и национально-патриотической лирики и их взаимосвязи; первые проявления раннего романтизма. С этими характерными чертами их творчества автор связывает и призыв Кармана самобытности в национальной литературе.

Весь путь Кёлчеи протекает в обстановке развертывающегося романтизма, которому уступает дорогу сентиментализм. Сентиментализму находится место в стремлениях обновителя стиля Казинци: сделать вкус достоянием общественным. Его деятельность развертывалась наряду с развитием раннего венгерского романтизма в узлом смысле слова и таким образом стала одним из важных условий в развитии венгерской литературы реформистского периода.

³⁹ Kőlcsey Ferenc Összes Művei. Id. kiad. III. köt. 119.